

Boekbeoordelingen

Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen / Michael Elmentaler.
– Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2003. – XVI, 380 p. (Studia Linguistica Germanica 71)
ISBN 3-11-017853-2 Prijs: € 108,-

Men zou Michael Elmentalers *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen* kunnen karakteriseren als een indrukwekkend onderzoek naar het dialect van Duisburg op basis van schrijfsystemen van een tiental schrijvers in dat dialect in de periode 1360-1657, maar dan zou men deze studie tekort doen. Een betere karakterisering is dat het gaat om de beschrijving van een in vele opzichten aantrekkelijke en doeltreffende methode hoe uit laatmiddeleeuwse en vroegmoderne schrijfsystemen informatie over de achterliggende klanksystemen gedistilleerd kan worden, hetgeen zorgvuldig, uitvoerig en overtuigend geïllustreerd wordt aan de hand van het dialect van Duisburg. De grote inspirator achter dit *Habilitationsschrift* is Arend Mihm, die zelf een aantal baanbrekende studies geschreven heeft waarin nieuwe perspectieven op onderzoek naar oudere taalfasen worden aangeboden in de vorm van een serie analyses van schrijfsystemen van niet alleen de dialecten van het Rijn-Maasgebied maar van het hele noordwesten van het Germaanse taalgebied.

Uitgangspunt voor de methode is de aanname dat tussen schrift en klank een verband bestaat. Dat uitgangspunt is voor vele taalkundigen niet vanzelfsprekend. Dat is het gevolg van het feit dat een eeuw geleden vele linguïsten van naam, vooral afkomstig uit het Duitse taalgebied, dat verband niet langer wensten te zien. De oude spellingen vertoonden zoveel variatie dat zij in de ogen van deze linguïsten op geen enkele wijze konden voldoen aan de aanname dat het dialect dat zij weergaven homogeen zou zijn. Daarnaast ontbrak het hen, bij gebrek aan computers, aan middelen die hen in staat stelden zicht te krijgen op wat vroegmoderne schrijfsystemen niettemin aan systematiek bevatten. Een van deze linguïsten was Johannes Franck, in Nederland vooral bekend door zijn *Mittelniederländische Grammatik*. Zijn visie vat Franck in een artikel uit 1902 samen in de uitspraak ‘dass die mittelalterlichen copisten fast durch die bank sudeln und in orthographicis [...] oft genug geradezu absichtlich willkürlich sind’ (zie Elmentaler p. 23, noot

65 voor meer van dit soort uitspraken).

Wie het met Franck en de zijnen eens is kan inderdaad maar beter meteen die spellingen helemaal links laten liggen. Ze zouden dan in elk geval niet relevant zijn voor de studie naar de ontwikkeling van de oude dialecten. Voor wie die ontwikkelingen wil kennen is dan een andere strategie nodig, die van het ‘geografisches Nebeneinander des historischen Nacheinander’. In de historische taalkunde is in het verleden dan ook op grote schaal voor deze benadering gekozen, en ook in de Nederlandse onderzoekstraditie zijn de sporen ervan veelvuldig terug te vinden. Voor een opmerkelijk recent voorbeeld verwijs ik naar de discussie in Van Reenen (2000: 486), waar een taalkundige van naam als Willemyns afwijkingen van deze benadering *a priori* zelfs volstrekt onaanvaardbaar lijkt te achten.

Die benadering is op zichzelf overigens zeker niet inadequaat, en men is er zelfs bij gebrek aan beter op aangewezen, maar zij is te eenzijdig als er wel oude gegevens beschikbaar zijn. Zo is het onmogelijk veranderingen in de oude dialecten op te merken die niet hebben doorgezet en geen voortzetting in de moderne hebben gevonden. In deel A van zijn studie, de Inleiding, zet Elmentaler vooral dit type problemen van het historische schrijftaalonderzoek op een rijtje. Daarnaast beschrijft Elmentaler doel en methode van zijn eigen benadering, benevens de eisen waaraan een te onderzoeken corpus schrijftaal dient te voldoen.

Wie het verband wil vinden tussen de letters van het schrift en de klanken waarvoor zij staan dient allereerst het homogeniteitspostulaat van Neogrammatici van de generatie van na Hermann Paul en daarop volgende scholen los te laten. Dat is heden ten dage voor de meeste linguïsten weliswaar niet langer een probleem, maar daarmee is men er nog niet. Per scribent dient vervolgens onderscheid te worden gemaakt tussen (a) constanten, (b) systematische variatie en (c) vrije variatie in zijn spelling. Middeleeuwse en vroegmoderne schrijvers hebben het moeten doen met de letters van het Latijnse alfabet, en die zijn vaak niet toereikend voor het weergeven van klanken uit de dialecten van de volkstaal. Daar waar zij het wel zijn, vinden we vooral de constanten in de oude spellingen. Variatie treedt op in de overige gevallen. Wanneer men schrijvers vergelijkt kunnen vooral (b) en (c) anders uitpakken, zonder dat dit ook maar

iets te maken hoeft te hebben met de uitspraak van het dialect: het kan uitsluitend gaan om (verschillen in) *grafematische* variabiliteit.

Een voorbeeld (Elementaler 2003: 290). Voor hetzelfde dialect kunnen naast elkaar schrijfsystemen bestaan met veel, en schrijfsystemen met weinig varianten: het woord 'boek' wordt in het corpus Leising in 1520 uitsluitend geschreven als *boeck* (5x), terwijl het corpus Godert in 1540 *buick* (2x), *buyck* (1x), *buck* (1x), *boick* (13x) en *bouck* (5x) schrijft. Elementaler betoogt overtuigend dat hier geen enkel verschil in uitspraak van het Duisburgs achter zit. Hij doet dat door systematisch de spellingen van Godert en Leising met elkaar te vergelijken, en tevens met de spellingen van andere schrijvers van hetzelfde dialect uit (ongeveer) dezelfde tijd, met omliggende dialecten, en met moderne dialecten. Het verschil tussen Godert en Leising is voornamelijk, zo niet geheel dat Godert in zijn spelling meer klanknuances poogt weer te geven. Schrijvers kunnen rekening willen houden met bijvoorbeeld het al dan niet weergeven vanumlautverschillen (*voite* 'voet' versus *vuete* 'voeten', Elementaler 2003:128), de invloed van het volgconsonantisme (*keerse* 'kers' versus *geilt* 'geld', Elementaler 2003:143), verschil tussen open en gesloten lettergreep (*dinen* 'dienen' versus *dienst*, Elementaler 2003:143). Rekening houden met alle mogelijk relevante aspecten is gezien de beperkingen van het alfabet praktisch onmogelijk. Hoe meer een scribent in zijn spelling probeert weer te geven, hoe meer valt er voor de moderne linguïst over het dialect te leren, maar ook hoe moeilijker de analyse, temeer omdat de scribent (om het anachronistisch te formuleren) geen rekening houdt met moderne opvattingen over fonemen en allofonen, maar noteert wat hij aan klankverschillen de moeite waard acht. Van de spellingen van Godert valt uiteindelijk meer te leren dan van die van Leising. Deze verschillen worden speciaal behandeld in deel C van de studie van Elementaler.

Tenslotte een enkel woord over de technische kant van de methode van kwantificatie, vooral beschreven in deel B van de studie (Elementaler 2003: 96-114). Deze zit als volgt in elkaar. Per schrijver wordt een grafie-inventaris aangelegd door de diverse spellingen toe te wijzen aan zogenaamde klankposities (*Lautpositionen*). Klankposities worden bepaald op basis van een klanketymologisch referentiesysteem, algemeen fonetische kennis, de uitspraak van de Latijnse letters, benevens kennis van het hedendaagse dialect. De klankposities worden geordend in klassen. Per klanketymologische klasse wordt vervolgens een gidsgrafie (*Leitgraphie*) gekozen, op grond van zijn frequente voorkomen. Verge-

lijking van gidsgrafieën leidt tot een inventaris van fonemen en allofonen.

Als basisrekenenheid kiezen Mihm (zie vooral Mihm 2002, 241-244) en Elementaler het *morfeemtype*: subklassen van een morfeem die zich historisch onderscheiden: 'So werden die dem Morphem WERD- zuzuordnenden Formen *werden* "werden" (wgerm. *e*), *wirt* "wird" (wgerm. *i*), *wart* "wurde" (wgerm. *a*), *worden* "geworden" (wgerm. *o*) und *worden* "wurden" (wgerm. *u*), als fünf unterschiedliche Morphemtypen behandelt' (p. 62). Een morfeemtype komt minimaal met 1 token voor, aan het maximum aantal tokens is *a priori* geen limiet. Om te voorkomen dat morfeemtypes met veel tokens in de berekeningen zo sterk domineren dat de invloed van morfeemtypes met maar 1 token (de hapaxen) praktisch wegvalt, gaan Mihm en Elementaler niet uit van de design-keuze dat 1 token telt als 1 getuige, maar dat 1 morfeemtype telt als 1 getuige. Daardoor krijgen de hapaxen evenveel gewicht als morfeemtypes met enkele honderden tokens. Een tussenweg zou kunnen zijn uit te gaan van een benadering waarbij alle tokens blijven tellen, maar waarbij het te sterk overheersen van frequente tokens systematisch tot aanvaardbare proporties wordt teruggebracht. Dat zou kunnen middels een logaritmische functie zoals beschreven in Rem (2003: hoofdstuk 5 plus Appendix 3). Met zo'n benadering wordt nog wat evenwichtiger en systematischer recht gedaan aan zowel de frequentie van veel voorkomende morfeemtypen als de hapaxen. Zo kan uit de gegevens wellicht nog wat meer worden gehaald.

Ik eindig met deze voorbeeldige studie van harte aan te bevelen aan een ieder die zich met de studie van de middeleeuwse en vroegmoderne fasen van de westeuropese talen bezighoudt. Het boek is de beste leidraad voor verantwoord onderzoek op dit gebied die ik ken. Michael Elementaler heeft met dit uitstekend verzorgde Habilitationsschrift zeer overtuigend laten zien hoe waardevol de geschriften van de oude scribenten kunnen zijn voor hedendaags taalkundig onderzoek.

Bibliografie

- Mihm 2002 – Arend Mihm: 'Graphematische Systemanalyse als Grundlage der historische Prosodieforschung'. In: Peter Auer, Peter Gilles und Helmut Spiekermann: *Silbenschnitt und Tonakzente*. Tübingen, 2002, p. 235-264.
 Van Reenen 2000 – Pieter van Reenen: "'Goed" en "uit" in de 14de-eeuwse Nederlandse dialecten'. In: Veronique de Tier, Magda Devos, Jacques van Keymeulen (red.): *Huldealbum*

Hugo Ryckeboer. Universiteit Gent, 2000, p. 485-500.

Rem 2003 – Margit Rem, Evert Wattel en Pieter van Reenen: 'De taalkundige lokaliseringsmethode' plus 'Appendix 3'. In: Margit Rem: *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340), Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands*. Amsterdam, 2003, p.129-150 en 303-307.

Pieter van Reenen